

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

Mūsų viltis, mūsų paguoda

Štai vėl gūdžioj tamsoj išsižiebia Betliejaus žvaigždė – pasaulio tamsoje, aistrų ir geismų dar labiau sutirštintoje, sūrijoje nuo kraujo ir ašarų skonio, apkartusioje nuo pilko pinigų talko, smulkausiomis dalelytėmis išskverbusio į pačią jos šerdį, kuri kaip didelis medis tiesia savo šaknis į visas puses.

Štai jau ir baigiasi senieji, 2014-ieji metai – Medinio Arklio metai, arba, kitaip tarus, Trojos arklio metai, kai turėjome progos įsitikinti nesenstančiu ir paties mito, ir antikinės patarlės „bijokite danajų, ir dovanas nešančių“ aktualumu. Ir to tamsos medžio, išsišakojusio kaip piktybinis auglys į visas puses, grėslumu. Ir tuo pačiu kaip niekada iki šiol turėjome progą pajusti broliškumo ir solidarumo jausmą – šie žodžiai pagaliau skambėjo netuščiai ir nedeklaratyviai, jie plaukė iš širdies. Neretas galėjo pasakyti: ukrainiečiai – mūsų broliai. Be jokios aliuzijos į priverstinę, išgalvotą sovietinę tautų draugystę.

Šie metai buvo laisvės sąvokos patikrinimo metai. Tam įtakos turėjo ne tik įvykiai Ukrainoje, bet ir įvykiai Lietuvoje: Eumaidanas buvo lakmuso popierėlis, atskleidęs tam tikrų žmonių vertybines nuostatas. Žinoma, ne visiškai – juk nemaža dalis prisitaikėlių visada laukia paties patogausio momento, o kai kuriems nerūpi niekas kitas, kaip tik pilvo reikalai ir šioji tokia asmeninės tuštybės sklaida. Tokių yra visur – ir politikoje, ir viešajame gyvenime, ir kultūroje.

O ką gali kultūra? Ką gali kultūra, kai žvanga ginklai?.. Tyli?.. Jauna ukrainiečių poetė parašė išimintinus žodžius, skirtus rusų okupantams: „Jūsų religija – karas“, „Mes neiekada nebūsime broliai, nes jūs gimėt su vergo grandinėmis“, „jūs dideli – o mes didūs“. Žodis gali būti ginklas. Ypač tada, kai reikia atremti didelę laviną melo ir propagandos. Jos, beje, daug ir užsieniui skirtose informacijos priemonėse, ne paslaptis, kad ir JAV yra Kremliaus pinigais finansuojamų leidinių.

Taigi žodis – kaip kalavijas. Jis veikiausiai šiandien ir turi būti toks. Atremiantis ir kertantis. Ne drungnas, ne bejėgiškas. Ne verkšlenantis. Apginantis šiuolaikinėje visuomenėje jau išnykusią garbės ir kilnumo sąvoką – sąvoką, kurią pašaipūs komentotojai priskiria viduramžiams. Lyg Viduramžiais nebūtų buvę didingų dalykų. Ir vienas iš jų – garbės suvokimas.

Būdama Lvove, vienoje iš bažnyčių mačiau užrašą prie altoriaus – „Ir malda gali sustabdyti karą“. Ar reikėtų dėl to ginčytis, nesutikti?.. Diskutuoti?.. Tai dalykas, kuris tikinčiajam atrodo toks pat natūralus, kaip saulės patekėjimas kasryt. Žinoma, su šioji tokia abejone – nes nė vienas iš mūsų nežino, kada tas karas baigsis. Amžinasis pasaulio tamsos ir Kristaus karas. Bet žinome, kad baigsis, ir netgi žinome tos baigties padarinius. Argi to maža, kad būtume stiprūs? Kad mūsų laisvė mums atrodytų Dievo duota, o ne kažkieno primesta?..

Ateina Šv. Kalėdos – džiaugsmo šventė, širdžių gerumo puota. Šviečia Betliejaus žvaigždė – mūsų viltis, mūsų paguoda.

Renata Šerelytė

Ksenija Jaroševaitė. Septyni Švč. Mergelės Marijos džiaugsmų vainikai. Vainiko III Paslaptis. Nativitas (Gimimas)

***

*Ir vieną tylią
žvaigždėtą naktį
mes susitiksime kalnuos Libano*

*Libano kalnas
gryno sidabro
jisai nesensta ir nerūdija*

*Žodžiai rūdija
žvaigždės rūdija
tik nerūdija Aukštybių Rožė*

*Žvaigždė Betliejaus
kelrode sielų
žydek per amžius kryžiaus viršūnėj*

Leonardas Gutauskas. Betliejus

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas 2014 metams suteikė 24 000 Lt paramą šeštadieniui „Draugo“ priedui „Kultūra“, projektui „Lietuvos kultūros sklaida ir kultūros paveldo išsaugojimas bei lietuvių puoselėjimas pasaulyje“

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Mūsų viltis, mūsų paguoda • **2-as psl.** Virginija Babonaitė-Paplauskienė. Stebuklai čia pat – greta • **4-as psl.** Audronė V. Škiudaitė. Janinos Monkutės-Marks dailės muziejus-galerija Kėdainiuose • **5-as psl.** Algis Vaškevičius. Grafiko Telesforo Valiaus jubiliejaus paroda – V. Kasiulio muziejuje • **6-as psl.** Antanas Balašaitis. Visko pilna Kaltanėnų šnektos skrynja/ Leonardas Gutauskas. Vakarinė. Ištrauka • **7–8-as psl.** 2014 m. „Kultūros“ turinių rodyklė

Kitame numeryje: Magdalenai Birutei Stankūnienei – 90 • Naujos knygos: šventųjų gyvenimai

Stebuklai čia pat – greta

Virginija Babonaitė-Paplauskienė

Šiais metais, minint Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo dvidešimt penkerių metų jubiliejų, vyko iškilmingi renginiai, parodos, buvo leidžiamos knygos. Neabejotinai svarų įnašą įnešė ir „Naujojo lanko“ leidykla, parengusi bei „Morkūno ir Ko“ spaustuvėje Kaune išspausdinusi puošnų fotografinį V laidos knygos maketą „Maironis. Pavasario balsai“ leidinį. Šių eilučių autorė – Maironio sesers Kotrynos proanūkė – surado ir parvežė unikalią knygą-maketą iš Amerikos, parengė spausdinimui bei parašė išsamų, archyvaliomis iliustruotą įvadą. Knygos viršelio dizainerės – Daiva Zarevičienė ir Laura Inytė; pastaroji profesionaliai sumaketavo knygą, redagavo Regina Pupalaitytė. Reikia konstatuoti faktą, kad Maironio knygai „Pavasario balsai“ neduotas Maironio muziejaus leidyklos vardas (toks buvo administracijos sprendimas). Todėl ypatingai dėkoju „Naujojo lanko“ direktoriui, šviesios atminties kilniaširdžiam žmogui Vidmantui Zavadskui bei „Morkūno ir Ko“ spaustuvės darbuotojams už profesionaliai ir nepriekaištingai atliktą darbą.

Šiandieną laikydama rankose knygą, tyliai ir ramiai besidžiaugdama, iš visos širdies dėkoju kultūros ir meno žmonėms, parėmusiems jos išleidimą. J. Mačiulio-Maironio knyga „Pavasario balsai“ išleista kultūros ir visuomenės veikėjų lėšomis. Didžiausias rėmėjas – Gražutės SIRUTIENĖS fondas (pirmininkas Albinas Markevičius), Nijolė ir Vitalis Lambertai; Mindaugas Babonas (jaunesnysis); Adelė ir Juozas Grinos; Teresė ir Algimantas Landsbergiai; Neringa Railaitė; Angelė Bailey; Audronė ir Mikas Pakščiai; Ramutė ir a. a. Aloyzas Aidžiai; Kristina Banakienė; Aldona Venckūnienė; Dalia Augūnienė-Kaupienė; Genovaitė Plukienė; Danutė Brazytė-Bindokienė. Knygos leidybą taip pat parėmė Jo Ekselencija Lietuvos Respublikos prezidentas Valdas Adamkus. Už svarius bei įžvalgius patarimus rašant įvadinį tekstą dėkoju literatūros kritikei, profesorei Viktorijai Skrupskelytei ir rašytojui Alfonsui Nykai-Niliūnui. Visiems šiems žmonėms, leidusiems knygai išvysti dienos šviesą, nuoširdžiai lenkiuosi. Tik jų dėka įvyko STEBUKLAS – Jono Mačiulio-Maironio knyga „Pavasario balsai“ vėl prikelta gyventi. Žemiau pateikiu sutrumpintą tekstą iš mano parašyto ir knygoje atspausdinto įvado.

„Gyvenimas sukasi ratu“

XXI amžiaus globalizacijos procese niveliuojasi tautos, kinta vertybių samprata, todėl itin svarbu kaupti, saugoti ir tyrinėti archyvinį kultūros paveldą. Būtina išgelbėti iš užmaršties ir įtvirtinti tautos sąmonėje tai, kas padėjo ją šimtmečiais vienaip ar kitaip gaivinti ir ugdyti. Maironio lietuvių literatūros muziejuje (toliau – MLLM) šalia poeto literatūrinio palikimo sukaupti gausūs išeivių rašytojų rinkiniai. Kaupiant tą medžiagą ypač aktyviai pasidarbavo Danutė Lipčiūtė-Augienė (gim. 1914), Maironio sesers Kotrynos (1870–1929) jauniausioji dukra, 1944 m. su šeima išstumta į Vakarus, iš pradžių ji gyveno Vokietijoje, dabar Jungtinėse Amerikos Valstijose. 1989-aisiais pasikvietusi į Ameriką savo sesers Elenos Lipčiūtės-Babonienės anūkė, šio įvado autorė ir knygos rengėja, padėjo užmegzti ryšius su emigravusiais rašytojais bei jų artimaisiais. Tos bendravimo gijos nenutrūko iki šių dienų. Daugiau nei dvidešimt metų MLLM formuojami archyviniai išeivių rinkiniai, vykstanti į edukacines stažuotes JAV. Tęsimas nuoseklus darbas surandant, atrenkant ir pargabenant išeivių rašytojų medžiagą bei iš Lietuvos išvežtą kultūros paveldą. Lygiagrečiai yra renkama maironiana. Po atkaklių paieškų pavyko surasti net Maironio rankraščių. Viena parvežė šio įvado autorė; kita – tėvas Benediktas, OFM (Sigitas Jurčys). Abu unikali dokumentai pirmą kartą buvo eksponuojami poeto gimimo 150-osioms metinėms skirtoje parodoje.

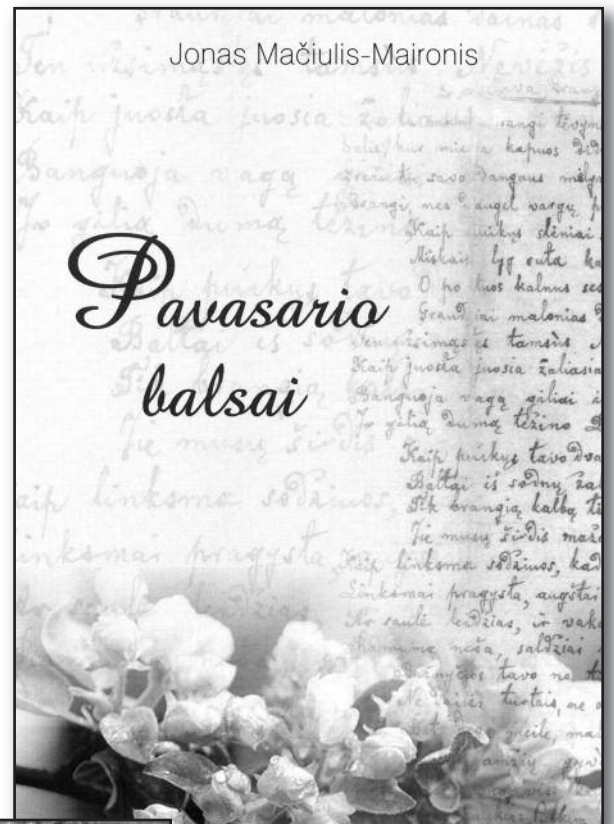
Tyrinėjama šių rankraščių atsiradimo Amerikoje versijas galiu teigti, kad Nežinomas asmuo, suvokdamas jų neįkainojamą vertę ir svarbą Lietuvos kultūros istorijai, traukdamasis nuo antrosios sovietų okupacijos pasiėmęs išsivežė į Vakarus (leidinio rengėjos prielaida – iš Maironio namų). Stengdamasis išsaugoti rankraščius, tasai žmogus atnešė juos į „Darbininko“ spaustuvę New Yorke (pranciškonų teigimu, apie 1950 m.) ir atidavė t. Pranciškui Gedgaudui OFM. Šis perdavė juos istorikui t. Viktorui Gidžiūnui, OFM, kuris tiek vienoje, tiek kitoje knygelėje įdėjo savo asmeninius antspaudėlius. Jis siekė, kad Maironio magiška žodžio galia pasitarnautų lietuvių savasties svetimoje žemėje išsaugojimui, todėl nusprendė „Pavasario balsų“ maketą perduoti Pauliui Jurkui ne tik saugoti, bet ir paskelbti. Šio leidinio rengėjai teko laimė susipažinti ir bendrauti su P. Jurkumi, žadėjusiu unikalų maketą perduoti MLLM. Deja, mirtis neleido jam to padaryti (užgeso 2004 m. balandžio 9 d.). Tik po kelerių metų pavyko prikalbinti jo dukrą Dainą leisti tėvo archyvinį rinkinį peržiūrėti ir dalį pasirinkti iš pradžių Bostone, o vėliau New Yorke (kur ir buvo surastas maketas).

„O ji padavusi man lyrą“

J. Mačiulis-Maironis buvo apsciai apdovanotas Aukščiausiojo malonėmis: kunigo pašaukimu ir poeto talentu. Rašytojas, pasak jo, yra charizmatinė asmenybė, šauklys ir pilietis. Aukštai iškęles vertybinius siekius, darbavosi kryptingai ir tikslingai. Lemiamos reikšmės jo kūrybos taptumui turėjo aplinka, kurioje gimė ir augo. Skausmingos istorinės pervertos, rusų bei lenkų noras viešpatauti Tėvynėje Lietuvoje skatino Maironio širdyje natūralų pasipriešinimą. Poetas puikiai pažino ir perprato tautos dvasią, jos praeitį, savitumą, liaudies kultūrą. Vertindamas pirmtakus dvasininkus Kristijoną Donelaitį, Antaną Baranauską, Antaną Strazdelį, kaip ir jie, žengė kūrybos keliu. Tačiau pralenkė savo mokytojus, išsirašydamas lietuvių literatūroje ne tik kaip poetinės literatūrinės kalbos pradininkas, bet ir kaip subtilios raiškos bei savitos formos eksperimentatorius.

Poeto erdvėlaukis itin platus. Maironis buvo sudėtinga kūrybinė asmenybė, ir matanti, ir jaučianti daug giliau nei jo amžininkai. Pakilęs virš pilkos kasdienybės, mokėjo apčiuopti esmę, išvelgti, pajusti nepakartojamos akimirkos žavesį, sugerti į save įstabų pasaulio grožį ir gėrį. Jam kūryba – aukščiausia vertybė, estetinė saviraiška, būties įprasminimas. Laiške Onai Edelienei rašė: „Monotoniškame, kartais ir pilkame žmogaus gyvenime būna valandėlių, deja, per trumpų, kai tau švysteli kažkoks naujas spindulys, atskrenda kažkoks šniždesys iš nežinomos, tolimos, šviesos šalies. Valandėlei pabusi ir imsi ilgėtis kažko... ko nėra čia, pasaulyje, geriau suprasi savo aukštesnį, kilnesnį, negu šis žemiškasis, diena iš dienos, laikinas gyvenimas, pajusi savyje lyg kokį naują atgimimą, naujas jėgas.“ (J. Mačiulio-Maironio laiškas Onai Malakauskaitei-Edelienei. Peterburgas, 1897 m. lapkričio 4 d.)

Galima sakyti, kad poetas visą gyvenimą kūrė vieną poezijos knygą – „Pavasario balsus“. Neatsitiktinai pasirinko tokį pavadinimą: pavasaris poetui buvo maloniausias metas, kai sielą apgaubia būties lengvumo skraistė. „Prisikėlimas gyvatą žadėjo“, – rašė Maironis. Pavasarį prisikelia Aukščiausiasis, o su Juo ir per Jį vyksta metafizinis prisikėlimas gamtoje ir žmogaus sieloje. „Pavasario balsai“ – vienas gražiausių žodžių jungčių, turinčių begalę semantinių

Maironis protonotaro drabužiais savo namuose Kaune, 1931

prasmų bei reikšmių lietuvių kalboje. Nuolat taisydamas bei redaguodamas knygoje jau esančius eilėraščius, Maironis papildydavo ją naujais kūrinių. Jam gyvam esant išėjo keturi leidimai – 1885, 1905, 1913 ir 1920 m. Tačiau tikėtina, kad pats autorius, leisdamas antrąjį leidimą, suklydo ir pavadino jį trečiuoju. Pasak J. Brazaičio, antrasis „Pavasario balsų“ leidimas nesusektas. (Vaclovas Biržiška mano, kad jo iš viso nebūta.) Trečiajame išleistas „Lietuvių laikraščio“ lėšomis Peterburge 1905 su parašu Maironis (J. M-lis). Jame jau 13 naujų eilėraščių. <...> Ketvirtas leidimas Kaune 1913, iš viso 74 eilėraščiai. Naujų – 20. <...> Penktas leidimas Tilžėje 1920, 110 eilėraščių, naujų – 32. <...> Šeštasis leidimas pavadintas „Maironio raštai I Lyrika“, Kaune 1930, iš viso 131 eilėraštis, naujų – 24.“ (J. Brazaitis-Ambrazevičius. Raštai. II t., Čikaga, 1980, p. 183). Debiutinėje „Pavasario balsų“ knygelėje, išleistoje Tilžėje 1885 m., buvo 45 eilėraš-

čiai. Beveik visi jie parašyti svetur – Sankt Peterburge. Pirmoje poezijos knygoje „Pavasario balsai“ nubrėžta ryški poetinės asmenybės koncepcija, iškristalizuoti esminiai kūrybos motyvai bei temos. Reikėtų pastebėti, kad tai, kas buvo iškelta debiutinėje poezijos knygoje, laiko bėgsme mažai kito. Tatai liudija paskutinės eilėraščių redakcijos.

Maironio kaip kūrėjo paveikslas daugiaklodiš, žėrintis įvairiais spalviniais niuansais. Iš vienos pusės, poetas – tvirta, nepalaužiama ir originali asmenybė, iš kitos – aistrų veikiamas ilgesingas svajotojas. Maironis nenusižengė sąžinės ir širdies balsui, tik vyliši atrasiąs vaikiškai tyrą ir tikrą svajonių pasaulį. Kaip ir daugelis poetų, jis intensyviai išgyveno egzistencinį nerimą, tačiau patyrė malonę pajusti egzistencinį džiugesį. Tai išskirtinis jo kūrybos bruožas. Poetiniame audinyje atsiveria autobiografinės detalės, ryškėja epocha, kurioje brendo ir augo. Iškyla žmogaus – kenčiančio, mylinčio, pasiaukojančio, kovojančio, rezignuojančio, bet viltingai tikinčio Aukščiausiojo teisingumu – portretas. Maironio kūrybos pagrindu tapo tikėjimas. Poetikos turinį turtino Biblijos išmintis, suldyta su lakia vaizduote. Šventasis Raštas inspiravo rašymo stilių, kalbėsenos savitumą: eilėraštis – kaip malda, padėka, giesmė, šlovinimas, atgaila, nuolankus susitaikymas. Neišsemiamu kūrybos šaltiniu taip pat tapo ilgesingos liaudiškos dainos bei giesmės, nuo vaikystės virpinusios sielą ir brandinusios taurius jausmus.

Kalbant apie žymesnes Maironio poezijos formavimosi metų įtakas, šalia Adomo Mickevičiaus ir kitų lenkų rašytojų pirmiausia minėtini rusai: Puškinas, Lermontovas, Tiutčevas ir gal dar Baratynskis. Iš vokiečių – Getė (ankstyvesnioji lyrika, tolimi baladės „Der Fisher“ atgarsiai „Jūratėje ir Kastytyje“), Heinė ir ypač Šileris. „Pavasario balsuose“ paskelb-

Nukelta į 3 psl.

Janinos Monkutės-Marks dailės muziejus-galerija Kėdainiuose

Audronė V. Škiudaitė

Važiuojantys per Kėdainius Panevėžio link atkreipia dėmesį į šviesius rūmus Basanavičiaus gatvėje, seno parko apsuptyje, ant Smilgos upelio kranto. Tai JAV, Čikagoje, gyvenusios ir kūrusios dailininkės Janinos Monkutės-Marks 2001 m. įkurtas dailės muziejus. Nors jos pačios tarp gyvųjų jau nebėra, bet jos prisiminimas Kėdainiuose dar gyvas, nes muziejus saugo ne tik šios menininkės kūrybą, bet ir aktyviai dalyvauja Kėdainių krašto kultūriniame gyvenime. Beje, ir dailininkės palaikai ilsisi Kėdainių kapinėse, jos tėvų kape. Už nuopelnus kraštui Janinai buvo įteikta krašto kultūros premija, o 2007 metais suteiktas Kėdainių krašto garbės pilietės vardas.

Muziejaus istorija tokia: 2000 m. Janina Monkutė-Marks įsteigė pelno nesiekiančią organizaciją ir įsigijo Kėdainių krašto muziejaus, išikūrusio buvusiam Juozapavos palivarke, pastatą. Pastatas buvo rekonstruotas, atkurtas XX a. pradžios architektūrinis vaizdas, pagal naujausius reikalavimus įrengtos galerijos salės, sutvarkyta aplinka. Pirmosios parodos „Dovana tėviškei“ atidaryme dalyvavo ir pati mecenatė bei jos sūnūs Paul ir Peter Marks, Sigi Nagys su žmona Liz, tuometinis JAV ambasadorius Lietuvoje John Tefft ir ponė Mariella Tefft, Seimo nariai, Kėdainių valdžios atstovai.

Kodėl Janina Monkutė-Marks pasirinko Kėdainius? Tai jos jaunystės miestas. Tėvo, geležinkeliečio, šeima, užėmus Klaipėdos kraštą, iš Pagėgių persikelia į Kėdainius, motinos gimtuosius kraštus. Janina mokėsi Kėdainių gimnazijoje, gimnazijos direktorius, rašytojas Juozas Paukštėlis gabią menams mergaitę nukreipė į teatrą. Ji, 1942 m. išlaikiusi stojamuosius egzaminus į Kauno valstybės teatro studiją, tapo studijoke, kartu lankė Kauno penktąją gimnaziją.

„Mano sieloje – šventė. Mano dovana tėviškei tapo realybe. Grįžau namo, kur tėvų kapai, kur numylėtas Nevėžis, kur mylėta, svajota, padangėm skrajota“, – 2001 m., atidarant pirmąją parodą, sakė J. Monkutė-Marks.

Janinai teko paragauti karčios karo pabėgėlės duonos. Tėvai liko Lietuvoje. UNRRA (Jungtinių Tautų pagalbos ir rekonstrukcijos administracija) organizacijai tarpininkaujant Janina buvo priimta į Insbruko universitetą Austrijoje, kur studijavo archeologiją, meno istoriją ir italų kalbą. Po to persikėlė į Prancūzų zoną, Freiburgą Vokietijoje, kur buvo įsteigta Menų ir amatų mokykla, vadovaujama dailininko Vytauto Jonyno. Čia jos mokytojai buvo garsūs išeivijos menininkai. Tekstilės meną studijavo pas Antaną ir Anastaziją Tamošaičius, piešimą – pas Vytautą Kasiulį, Vytautą Jonyną. Su Vokietijoje gimusiu pirmuoju sūneliu Sigi persikėlė į JAV, kurį laiką gyveno Maine valstijoje, po to, išgirdusi, kad Čikagoje steigiamas Lietuvių teatras, atvažiavo į Čikagą. „Dienomis dirbome fabrikuose, o vakarais gyvenome teatro meilė“, – rašo Janina Monkutė-Marks 2002 m. Lietuvoje išleistame savo meno darbų albume.

Vėliau ji atsidėjo dailei – tobuli-

Janinos Monkutės-Marks muziejus – galerija Kėdainiuose

nosi piešimo, grafikos, dekoravimo ir komercinio meno srityse, mokėsi audimo. „Su vyru Ira apkeliavome visą pasaulį, – rašo gerb. Janina savo knygoje. – Domiuosi liaudies menu, tad kelionėse rinkau įvairių tautų kūrybos pavyzdžius: audinius, siuvinėjimą, medžio skulptūras, keramiką ir t.t. Vyras savo juvelyrikos parduotuvėms pirkdavo deimantus, safyrus, smaragdus ir kitus brangakmenius, o aš lankydavau vietines turgavietes ir muziejus. Per daug metų surinkau išsamią primityvaus meno kolekciją“.

Janinos Monkutės ir Iros Marks šeimoje užaugo keturi sūnus, kurie, be kita ko, buvo ir yra mamos muziejaus Kėdainiuose direktorių tarybos nariai: Sigi Nagys, Danny, Peter ir Paul Marks.

Dailininkė Janina Monkutė-Marks brendo veikianti lietuvių liaudies meno, bet jai įtakos turėjo ir moderniosios Amerikos to meto dailės srovės. Ji buvo suartėjusi su „Agresyviojo meno“ (Art Brute) dailininkų grupe, kurios nariai kūrė karo, agresijos, prievartos negailestingame pasaulyje temomis. Ankstyvajame kūrybos laikotarpyje dailininkė daugiau tapė. Septintojo dešimtmečio pradžioje Janinos Marks tapyba pasuka abstrakcijos ir dekoratyvumo link. Dailininkė eksperimentavo koliažo technika. Jai imponavo tuo metu atsiradęs naujas reiškinys – „pop“ menas, kuris sutelkė dėmesį į prekių reklamą, laikraštinius komiksus, komerciškai eksploatuojamus tautinius simbolius, televizinę tikrovę, kasdienės buities reikmenis ir sureikšmino juos iki meninio objekto statuso, – kaip rašo Danas Lapkus apžvalginiame Janinos Monkutės Marks kūrybos straipsnyje (Janina Monkutė Marks, 2002, Baltos lankos). Vėlesniu kūrybos laikotarpiu dailininkė ima daugiau dėmesio skirti tekstilėi. Jai paskyrė paskutinius 40 metų. Retrospektyvinę parodą 2008 m. buvo surengusi Kėdainiuose. Čia yra veikusios ir įvairios kitų išeivijos menininkų parodos – foto menininko Jono Kuprio (Čikaga), Nelės Zirnites Žukauskaitės (Ryga) grafikos darbų, iš-

Janina Monkutė Marks (k.) ir Dalia Minkevičienė-Jazdauskienė

eivijos moterų dailininkų kūrybos ir kt. parodos.

Janinos Monkutės-Marks darbai buvo eksponuoti Čikagos Meno Instituto (Chicago Art Institute), Šiaurės pakrantės meno lygos (The North Shore Art League) Vinetkoje, Ilinojaus valstijoje, Kopų meno fondo (Dunes Art Foundation) Mičigano mieste, Indianos valstijoje, galerijų „Sun Times“ Čikagoje, „Old Water Tower Place“ Čikagoje parodų salėse, taip pat Vašingtone, Lietuvos ambasadoje ir t. t. Janina Monkutė-Marks buvo nuolatinė svarbiausių Amerikos lietuvių dailės centrų – Balzeko lietuvių kultūros muziejaus, Čiurlionio galerijos, Lietuvių dailės muziejaus Lemonte – parodų dalyvė. Apie metus Janinos darbai: tapyba, grafika ir tekstilė buvo eksponuoti JAV ambasadoje Lietuvoje. Janinos darbai grožėjosi beveik visų didžiųjų Lietuvos miesto muziejų lankytojai.

Janina Monkutė-Marks buvo ne tik dailininkė, bet ir parodų kuratorė – nuo 1972 m. organizavo populiarią kasmetinę Haid Parko meno centro narių dailės parodą. 1974 m. ji buvo viena iš Lietuvių moterų dailininkų draugijos Čikagoje steigėjų ir vadovių.

Muziejaus Kėdainiuose ekspozicijoje ir fonduose saugomos svarbiausios Janinos Monkutės-Marks kūrybos kolekcijos: ankstyvoji Janinos Monkutės-Marks kūryba (1958–1962), popmeno laikotarpio kūryba (1962–1966), grafikos kolekcija ir gobelenai (1970–2010). Po Janinos išėjimo Anapilin muziejaus fondai dar pasipildė jos darbais ir jos surinkta liaudies meno iš viso pasaulio kolekcija. Kultūrinis ir edukacinis J. Monkutės-Marks muziejaus Kėdainiuose išpareigojimas – dalintis su žmonėmis meno gyvenimu, rengti simpoziumus, paskaitas, lite-

Lėlių parodos plakatas

ratūros vakarus, koncertus, pristatyti kūrybos dinamiką ir įvairovę, dalyvauti šalies ir Kėdainių kultūriniame gyvenime.

Janinos Monkutės-Marks muziejuje-galerijoje rengiamos Lietuvos ir užsienio menininkų personalinės bei grupinės parodos. Pirmenybė teikiama tekstilėi. Štai šios vasaros pabaigoje muziejus paskelbė kvietimą menininkams teikti paraiškas dalyvauti Tarptautinėje kalėdinėje lėlių parodoje „Lėlių karalystė“. Ji atidaryta gruodžio pradžioje, joje dalyvauja 34 menininkai su daugiau kaip 80 lėlių. Tai jau antroji lėlių paroda, pirmoji buvo surengta 2009 metais.

Muziejaus direktorės Dalios Minkevičienės-Jazdauskienės, kuri yra p. Janinos dukterėčia, klausiamo, kas čia pasikeitė po dailininkės ir muziejaus įkūrėjos bei fundatorės J. Monkutės-Marks mirties 2010 m.: „Muziejaus veikla iš principo beveik nepakito, tik nėra Janinos. Parodos ir renginiai, projektai ir edukacinė veikla vyksta toliau. Tęsiame Janinos idėjas ir užsibrėžtus tikslus skleisti meną ir siekti, kad muziejus ir toliau būtų kultūros ir meno centras. 2012 m. vyko Tarptautinė tekstilės paroda Azija-Europa, autoriai – iš 12 Europos ir 5 Azijos šalių. 2013 metais minėjome Janinos 90-ies metų jubiliejų, o jos personalinę tekstilės parodą surengėme Lietuvos Respublikos Seime (parodos globėjas – tuo metu buvęs Seimo pirmininkas Vydas Gedvilas). Tais pačiais metais vyko įdomi personalinė Reginos Palaitytės-Benson iš JAV tekstilės paroda.

2014 m. didelio lankytojų dėmesio sulaukė Indrės ir Remigijaus Kriukų stiklo meno paroda, Tarptautinė fotograviūrų ir tapybos paroda (menininkai iš Japonijos, Amerikos ir Prancūzijos). Po lėlių parodos laukia išpūdinga tarptautinė paroda 'Azija-Europa 2', atvykstanti iš Prancūzijos. Dalyvaus menininkai iš Europos ir Azijos šalių. Kaip ir Janinai esant, aš kiekvienais metais vykstu į JAV, dabar jau pas savo pusbrolius, renkamės į muziejaus tarybos posėdį, pristatau finansinę ir kultūrinę ataskaitą, aptariame ateities planus kitiems metams. Muziejus turi savo narius, jų Lietuvoje turime daugiau kaip 90, o Amerikoje – daugiau kaip 120“.

Janinos Monkutės-Marks muziejus-galerija, J. Basanavičiaus 45, Kėdainiai LT – 57182; el. paštas: galerija@jmm-muziejus.lt; www.jmm-muziejus.com

Grafiko Telesforo Valiaus jubiliejaus paroda – V. Kasiulio muziejuje

Algis Vaškevičius

Iki ateinančių metų sausio vidurio Vilniuje, Vytauto Kasiulio dailės muziejuje veiks retrospektyvinė žymaus lietuvių grafiko Telesforo Valiaus (1914–1977) darbų paroda, skirta jo gimimo šimtmečiui. Jau rodėta jo jaunystės mieste Kaune, taip pat jo bičiulio Vytauto Kazimiero Jonyno galerijoje Druskininkuose dabar ji atkeliavo į V. Kasiulio muziejų. Tai simboliška – V. Kasiulį T. Valius gerai pažinojo, lankydavosi pas jį Paryžiuje, kuris dailininko kūrybai turėjo didelę įtaką.

Telesforas Valius tarp savo darbų

T. Valius laikomas svarbiu Lietuvos grafikos istorijai kaip savito originalaus stiliaus kūrėjas, meistriškų medžio ir lino raižinių, spalvotų litografijų ir monotipijų autorius. Žemaitijos krašte gimęs ir apie Žemaitiją nuolat kalbėjęs savo kūryboje bei laiškuose, T. Valius mokėsi Telsiuose, vėliau Kauno meno mokykloje, lankė Adomo Galdiko vadovaujamą Specialiojo skyriaus grafikos studiją. Regina Urbonienė, šios parodos kuratorė, teigia, kad T. Valiaus kūrybai visada buvo būdingos stiprios emocijos, naujų meno išraiškos priemonių paieška. Jis domėjosi ir naujausiais prancūzų fovistų, ir vokiečių ekspresionistų bei rusų grafikų kūriniams. Pasak kuratorės, T. Valiui ypač buvo artimas ekspresionistų siekis mene įkūnyti stiprias emocijas, atskleisti ne tik šviesias, bet ir tamsiąsias žmogaus egzistencijos puses ir nebijoti tai perteikti aštria, nenudailinta forma.

1937 m. Valius baigė Kauno meno mokyklą, tais pačiais metais pradėjo dalyvauti dailės parodose, o 1938 m. tapo Lietuvos dailininkų sąjungos nariu. Jau gyvendamas Kaune, dažnai sugrįždavo atostogų į Telsius, nes gimtoji Žemaitija visada buvo labai svarbi dailininkui, tai liudija ir daugelio jo darbų pavadinimai.

1941 metais T. Valius persikėlė į Vilnių, dėstė Vilniaus dailės akademijoje, vadovavo grafikos studijai. 1943 m. nacių okupantams uždarius akademiją, jis grįžo į Telsius, o artėjant frontui 1944 m. spalio pabaigoje išvyko iš Lietuvos ir pasiekė Vieną. Čia T. Valius dalyvavo parodose ir tapo Austrijos meno draugijos nariu, dėstė V. K. Jonyno įkurtoje Freiburgo dailės ir amatų mokykloje.

Dailėtyrininkai pastebi, kad pirmųjų pokario metų dailininko grafikos tematikoje bei stilistikoje ryškus tautinis tapatumas. Gimtosios žemės praradimo skausmas raižiniuose įkūnytas lietuviškos tematikos siužetais ar metaforiškais įvaizdžiais. Nedidelio formato, ekspresyvios raižysenos medžio graviūrose dailininkui lakoniška forma pavyko išgauti monumentalų epinį skambėjimą.

1949 metais iš Austrijos Valiai persikėlė į Kanadą ir atsidūrė Monrealyje, o po kelių mėnesių apsigyveno Toronte. Čia jis toliau intensyviai kūrė ir tęsė ekspresionistinės raiškos tradicijas. T. Valiaus kūryba greitai buvo pastebėta ir įvertinta, 1951 m. jis buvo išrinktas daugelio Kanados meno drau-

T. Valius. Vilnius

T. Valius. Žemaitija II

gijų nariu, o 1967 m. buvo apdovanotas Kanados šimtmečio medaliu už įnašą į šios šalies kultūrą.

Parodos kuratorė pastebi, kad didžiulę įtaką T. Valiaus kūrybai padarė jo kelionė į Paryžių 1956 metais. Nuo tada į dailininko kūrybą įsiveržė spalvos, atsirado naujų išraiškos priemonių – litografija, monotipija, kurią T. Valius nuolat tobulino. Vėliau Paryžiuje jis lankėsi ir įkvėpimo ieškojo dar ne vieną kartą, čia bendravo su pažįstamais dailininkais V. Kasiuliu, Antanu Mončiu, Žibuntu Mikšiu.

R. Urbonienė teigia, kad dailininkas buvo labai aktyvus ir produktyvus, jis labai vertintas ir Amerikoje, nuolat buvo laukiamas Čikagoje, kur vietos lietuviai jį gerai pažinojo ir buvo nuolat stebinami dailininko naujovių ir eksperimentų. T. Valius ir Kanadoje, ir Amerikoje buvo labai aktyvus lietuvių bendruomenės narys, lietuvių puoselėtojas. Jis niekada neatitrūko nuo gimtosios Lietuvos, Žemaitijos ir laiškuose rašė, kad jo darbai kuriami Žemaitijos vardu.

Tą liudija spalvotų ofortų ir litografijų ciklas „Žemaitija“ (arba „Samogitia“, 1968–1973) bei spalvotų litografijų ciklas „Paskutinis rytas“ (1963–1977). Paskutiniųjų jo sukurtų ciklų „Žemaitija“, „Jubiliejinis Vilnius“ (1973), „M. K. Čiurlionis“ (1975) jau vien pavadinimai nurodo dailininko ryšį su gimtine, o jų įvaizdžiai tiesiogiai įkvėpti lietuvių meninės tradicijos.

Intensyvus kūrybinis ir pedagoginis darbas išsekino jėgas, ir 1977 m. gruodžio 1 d. T. Valius mirė, buvo palaidotas Toronte. Jo žmonos Aldonos valia prieš dešimtmetį, minint dailininko 90-ąsias gimimo metines, menininko palaikai perlaidoti Telsiuose. Valių šeimos kapavietėje Telsių kapinėse antkapio granite iškaltas T. Valiaus raižinys „Velykų rytas Lietuvoje“.

Tada žymaus tautiečio sugrįžimą pagerbė Telsių rajono savivaldybės vadovai, Lietuvos dailininkų sąjunga, palaikūs į Lietuvą atgabėjęs sūnėnas Algis Krašauskas, žemaičių muziejaus „Alka“ direktorius Stasys Kasparavičius. Prisiminimais apie T. Valių pasidalijo Telsių žemaičių dramos teatro atstovai, T. Valiaus sūnėnas dailininkas Andrius Valius, tautodailininkas Jonas Paulauskas.

Į Lietuvą sugrąžinta ir gausi menininko kūryba, jo darbų yra įvairiuose Lietuvos muziejuose, nemažai jų ir Telsių „Alkos“ muziejuje. Dailininko kūrybinis palikimas gausus ir vertingas. Dailėtyrininkai pastebi, kad ryškų ir originalų menininko stilių formavo gimtosios Žemaitijos etniniai lobiai, antrosios tėvynės Kanados kultūra ir modernaus, nuolat lankomo Paryžiaus dvasinės impresijos.

Parodoje V. Kasiulio dailės muziejuje Vilniuje galima pamatyti ir įvairaus laikotarpio T. Valiaus darbų, ir pažiūrėti vaizdo filmą, kuriame rodomos jo fotografijos, darbų nuotraukos. Filmą trumpai apžvelgia labai turiningą ir produktyvų dailininko kūrybos kelią.

V. K. Jonyno galerijos Druskininkuose šeimininkės dailėtyrininkės Vidos Mažrimienės kalbinamas dailininko sūnėnas A. Valius, paklaustas, ar platus dailininko šimtmečio paminėjimas ir jo darbų parodos keliuose Lietuvos miestuose rodo, jog dailininkas sugrįžta į tėvynę, kurios nostalgiją jautė visus savo gyvenimo metus, atsakė, jog „mėnėdami iškilus lietuvių dailininko šimtmetį, mes tarsi gyvą jį matome jo darbuose, regime vitališką šuolį pasaulinių stilių sintezėje“.

Kurdamas modernistinėmis struktūromis, jis pasakojo apie gimtąją Žemaitiją, baltiškąją lietuvių praeitį. Išėjęs sugrįžti – taip reikėtų charakterizuoti T. Valiaus gyvenimo taką. Šis takas atspindi pasišventimą menui, atradimus, naujų išraiškų plėtotę. Gera, kad jis matomas Lietuvoje”.

T. Valius. Žemaitija

Visko pilna Kaltanėnų šnektos skrynia

Antanas Balašaitis

„Kaltanėnų šnektos žodyno“ (2008) autorė Angelė Vilutytė-Rimševičienė – ilgametė Lietuvių kalbos instituto darbuotoja, viena iš didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno“ teksto rašytojų ir redaktorių – greta savo tiesioginio darbo užrašinėjo gimtosios šnektos žodžius ir parengė didoką žodyną (5 725 lizdai) – vieną iš vienuolikos mūsų tarmių žodynų.

Kaip rašo pratarinėje autorė, žodžius ji užrašinėjo atostogaudama ir kiekviena proga parvykusi į gimtąjį Kūrinių kaimą. Per keletą dešimtmečių išvaikščiojo dešimtis kaimų, kalbino daugiau kaip pusę šimto tradicine šnektą kalbančių seniausios kartos savo parapijos žmonių. Apie penktadalis žodyne pateikiamų žodžių atėję iš svetimų kalbų, bet lietuviškoji leksika džiugina vaizdingumu.

Esu parašęs šio žodyno recenziją (ji paskelbta mokslo žurnalo „Acta linguistica Lituanica“ LXX tome), o dabar norėčiau pasidžiaugti kalbininkės užfiksuotomis gimtosios šnektos grožybėmis.

Bene ryškiausiai pastebimi dažni mažybiniai vardažodžiai. Žodžiai su mažybinėmis priesagomis parodo kalbančiųjų minties švelnumą, pagarbą, meilę, užuojautą kalboje minimiems asmenims ar dalykams: *Sušalęs vaikas, lūpytės dreba; Ką gi anas tas žmogelis padarys, čia vyro reikia drūto.*

Kaltanėniškės močiutės džiaugiasi *vilnoniūte skarele*, patenkintos pasakoja: *dukrelė mano dažnai atvažiuoja*. Įdomus kreipinys į žodyno autorę: *Vaikele, kaip gerai, kad atėjai in man’.*

Čia stebimasi, kad *pradalgėlė siauruciūtė; Kokia te pirkelė – langeliai mažučiai, žema; Jau kai špygelės telyčiūtės rageliukai; Žvaigždžiūtė kaktoj, a visa marga karvė; pasiguodžiama: Šulnelis mažutis, ale [v]jandenio gana; Priemeniūtė maža – pasdėt neturiu kur; Plutelę sugriaužiu ir sėdžiu.*

Jau ir iš cituotų pavyzdžių matyti, kad šnektose dažna mažybinė priesaga *-utis, -utė*. Ypatinę kaltanėniškių bruožą mažybiškai pavadinti jau ir taip mažus dalykus rodo dažnai pavartojami žodžiai su dvigubomis priesagomis: *Lempeliūtė tik ką mirksi: žibalo ir to nebuvo; Skareliūtė marti dovanų atavežė; Vilnone skareliūte ryšėjau visą žiemą, sveika galvai; Takeliukas tik ką matos, ažužėlęs; Kvepia riekeliūtė suvalgyt ir sausos duonos; Aušta, švieseli tē, jau i kelius, einu tvartan in gyvulius; Kai špygeliūtė karvytė, o pieno duoda; Skryneliūtėj susdėjus pinigų; Pirkelė susėdus suvis, i teip mažučiuūtė buvo; Mažučiuukas suvis sūreliukas išėj[io], o šitiek varškės buvo; Upeliūtė*

prie mum suvis siauruciūtė; Numirė teveliukas – likom basi, gryni.

Žodyno autorė turi daug užrašytų šnektos tekstų. Pateiktiems pavyzdžiams papildyti tiktų mamos audėjos pasakymai: *Ulios (Julės) stakleliūtės menkos, ką tē ana išaus; Drobeliūtė skysta, ką iš jos pasiūsi.*

Dvi sulipusios mažybinės priesagos gali reikšti ir šiokių tokių menkinamąjį vertinimą. O štai aiškiai neigiamai nuostatai reikšti šnektose vartojami vediniai su priesaga *-ynas, -yna*: *Turėj[io] kokią ožkyną be pieno, pardavė, instaisė karvę; Degla didžiausia kiaulyna purve guli; Vartynai supuvę buvo koki, kiaulė i išvertė; Jos gi dėdynas storiausias – per duris nelenda; Su bernynū kokiū susirišė i tąsas.*

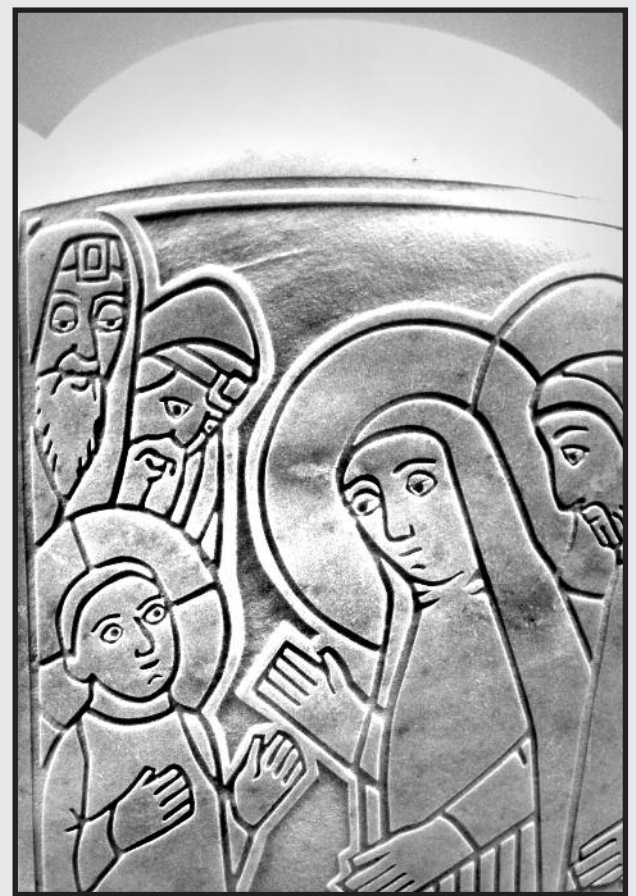
Pabaigoje keletas minčių palydint dar vienus metus. Jas sukėlė neseniai perskaityta Juozo Prapiesčio (1948–2013) knygutė „Pasaulė prasdeda sodzun“ (1998). Šio nuoširdaus dūkų epo autorius, kilęs iš Gerdašių bažnytkaimo netoli Druskininkų, pagrindinės spaudos bendradarbis, atsiminimų autorius, liaudies kūrybos rinkėjas su nostalgija rašė: „Palydėdami XX amžių, palydime ir savąją kaimo kultūrą, iš kurios išėjome ir kurią tebesinešam savyje. [...] iš tikrųjų mes nešamės labai trapų nešulį – tik atmintį, nes tik gyvenimo pradžioj, pačioj vaikystėje sutikom senosios kultūros žmones [...] Jų žvilgsnis į pasaulį – tai paskutinis senosios pasaulėžiūros atspindys.“ Šios inžinieriaus mintys beldžiasi į kalbininkų sąmonę, kad reikia aplankyti ir užrašyti tą kaimo šnektą, kol jie „dar vis vaikšto vieni pas kitus dalytis sapnais, regėjimais ir nuojautomis“. Prieš keliolika metų rašyto teksto autorius kviečia turbūt niekada nepasensiančiais žodžiais: „Tie sapnai, nuojautos, žodžiai, poelgiai – tai tarsi senojo kaimo dvasia, tebegyvenanti toje amžinoje erdvėje – tarp miško, laukų ir dangaus. Gal į ją pažvelgus mums taptų aiškesnė ir ateinančių amžių vizija.“

LEONARDAS GUTAUSKAS

* * *

Naktie Kalėdų, priglausk mane
 Sekminių diena, prisimink mane
 Dovydo liūte, apgink mane
 Pietario lape, paslėpk mane
 Biliūno Brisiau, neužmiršk manęs
 Krėvės Raganiau, užtark mane
 Ieva Marija, melsk už mane
 Čiurlionio sapne, paslėpk mane
 Svirskio kryželi, priglausk mane
 Šlovingasis teisme, nesmerk manęs
 O Šepkos širdie, prisimink mane
 Riaubos gyvate, apkabink mane
 Rainių koplyčia, paslėpk mane
 Kryžių kalneli, priimk mane
 Trys Vilniaus Kryžiai, užtarkit mane
 Aušros Vartų Mergele, nebausk manęs
 Velykų ryte, prisimink mane
 Geroji Naujiena, neužmiršk manęs
 Šventoji Trejybe, apkabink mane
 Žemaičių Kalnai, paslėpkit mane
 Prūsų vėlelės, prisiminkit mane,
 Golgotos uola, apraudok mane.

Ištrauka iš „Vakarinės“

Ksenija Jaroševaitė. Vainiko V Paslaptis.
 Inventio in templo (Viešpats Jėzus atrandamas šventykloje)

